

Prof. Dr F. W. N. Hugenholtz

FLORIS V

C.16/1070

Fibulareeks 20

onder hoofdredactie van H. Dijkstra

De Fibulareeks staat onder auspiciën van de Nederlandse Jeugdbond ter Bestu-
dering van de Geschiedenis.

Namens de N. J. B. G. traden voor dit deel als redactieleden op:

F. C. J. Ketelaar, W. F. G. Meurs en A. G. van der Steur.

Wetenschappelijk adviseur:

Mevr. Prof. Dr A. N. Zadoks-Josephus Jitta.

Prof. Dr F. W. N. Hugenholtz

FLORIS V

C. A. J. van Dishoeck - Bussum - 1966

Woord vooraf

Het enige moderne werk dat over graaf Floris V van Holland en Zeeland, Heer van Friesland, is geschreven is het sinds lang uitverkochte boek van Dr H. Obreen uit 1907. Het was een boek dat geheel aan de politieke verwickelingen was gewijd en daarvan tot in alle details verslag deed. Als zodanig is en blijft het onvervangbaar.

Mijn bedoeling was een andere. Ik wilde juist met weglating van zoveel mogelijk details proberen te benaderen wat in Floris V's politiek en in zijn verder optreden essentieel is geweest, opdat hij voor onze generatie weer wat meer tot leven zou komen. Hij was een man die de eeuwen door zowel verguisd als verheerlijkt is geweest; ik meende dat het goed was daaraan de 'nodige aandacht te besteden. Een groot vereerder van Floris V ben ik niet, onze graaf had goede en minder goede kanten, hij boekte succes en hij leed nederlagen, zijn middelen waren niet steeds even verheven, maar dat waren ze van de meeste vorsten uit de dertiende eeuw ook niet; we moeten Floris niet meten met de maatstaven van onze eigen tijd. Voor zover het na zoveel eeuwen mogelijk is, wilde ik Floris V meer als mens dan als een instelling (graaf van Holland) laten zien.

De lezer vindt in de literatuuropgave achterin welke schrijvers ik heb gebruikt bij het schrijven van dit boekje; jegens hen allen wil ik mijn dank uitspreken. Twee personen moeten in dit voorwoord met naam en toenaam worden vermeld: Jkvr. Dr J. M. van Winter en H. Dijkstra. Zonder hun nooit aflatend enthousiasme en noeste ijver zou dit boekje niet zijn geïllustreerd. De wijze waarop zij mij met deze voor mij vreemde materie geholpen hebben, zal ik niet licht vergeten.

Bilthoven, juni 1966

F. W. N. Hugenholtz

De moord van 27 juni 1296

Laten we afzien van allen die in de verte enige voorkennis van de plannen zouden hebben gehad en ons bepalen tot de samenzweerdere in engere zin. Dat de heren van Amstel en Woerden Floris V niet bijster lief hadden is geheel begrijpelijk; zij waren door hem op niet steeds elegante wijze van hun bezittingen verjaagd en al was een 'verzoening' tot stand gekomen, dat al hun grieven nu vergeten en vergeven waren is eenvoudig niet aan te nemen. Moeilijker is het te achterhalen wat de drie overige genoemde heren heeft bewogen aan het komplot deel te nemen. Jan van Cuyck wordt in het verhaal voorgesteld als tussenpersoon tussen de samenzweerdere en de vergadering te Kamerijk; hij was een leenman van Eduard I geworden en stelde kennelijk hoger prijs op zijn Engelse relatie dan op een goede vriendschap met Floris V. Jan van Heusden behoorde tot die niet weinige heren die door Floris V waren gedwongen in de leenverhouding opdat zij als graaflijke vazallen beter in toom zouden kunnen worden gehouden. De heer van Heusden liet in 1296 duidelijk uitkomen dat de schepping van de feodale band tussen Floris V en hemzelf niet vrijwillig was geweest en dat een bepaalde pressie was uitgeoefend. Het kan een motief voor hem geweest zijn om wraak te eisen.

En dan tenslotte Gerard van Velsen, een hoofdstuk op zichzelf. Uit het bewaarde oorkondenmateriaal, steeds onze meest objectieve bron, is niets te halen wat zijn deelneming aan het komplot zou kunnen verklaren. Melis Stoke schijnt zich over Gerard van Velsen in hoge mate te hebben verbaasd: hij geeft geen enkel motief en noemt hem alleen een „felle verrader”, en daarmee komen wij niet veel verder. Er zijn echter een paar bronnen die méér geven. Daar is ten eerste één in een van de drie bewaard gebleven handschriften van Melis Stokes Rijkroniek (handschrift A) aan het einde opgenomen achttienregelig rijm dat aldus begint:

Al dede Gherijt van Velsen quaet,
dat quam alleen bi sulker daet
dat sijn wijf was jammerlike vercraft
Daertoe dede de grave sijn macht
ende onsuverde sijn goede wijf.

Hetgeen, als het waar is, een heel goed motief heeft gegeven aan Gerard van Velsen. Maar Melis Stoke doet in de tekst van zijn kro-

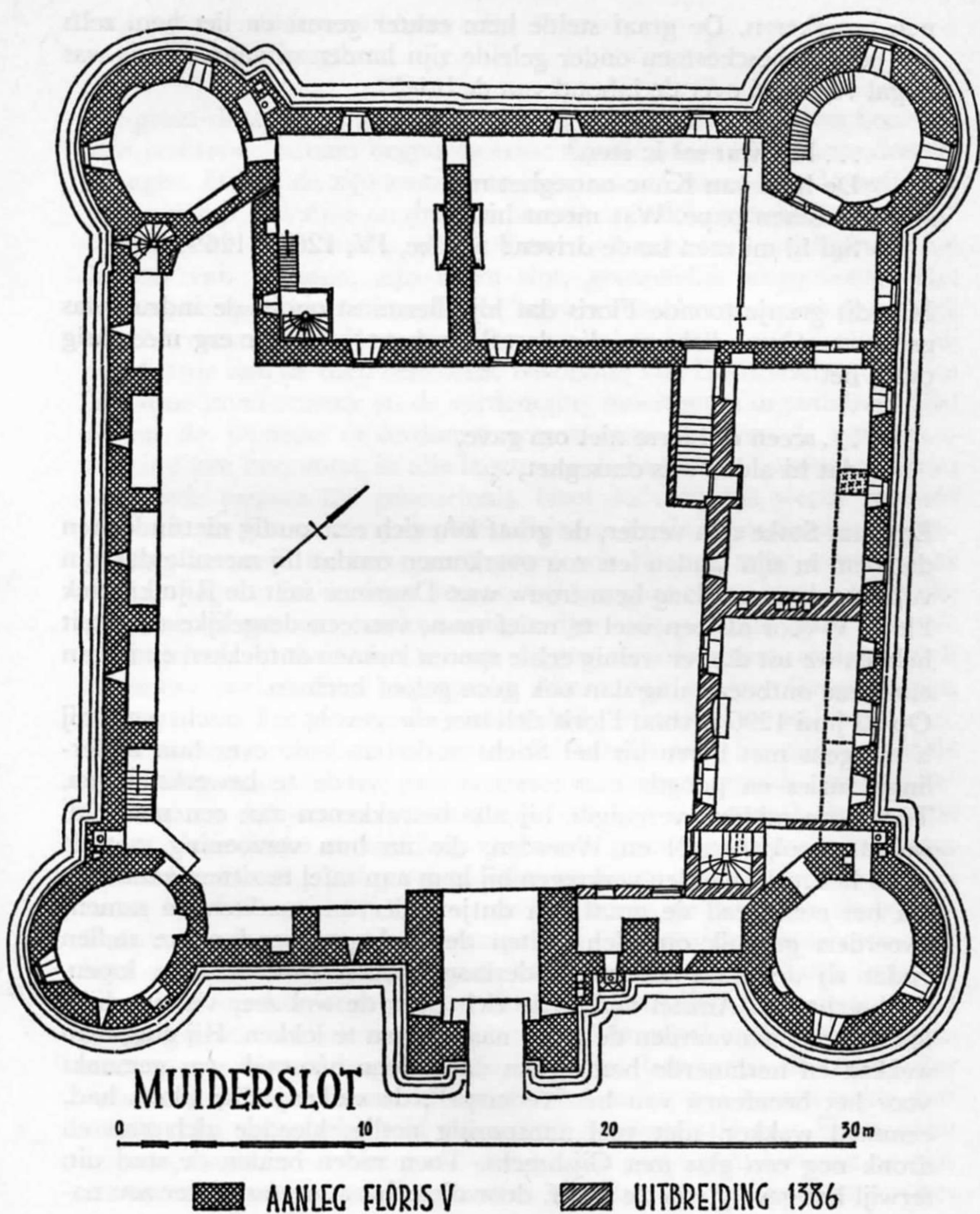
niek alleen maar verbaasd, en onwetend. Er is over deze kwestie al veel geschreven. De moeilijkheid is natuurlijk: hoe oud is dit rijm, dat door een laat-veertiende-eeuws kopiïst is afgeschreven? Heeft het al in oudere versies van de Rijmkroniek gestaan, misschien zelfs al in het oorspronkelijke handschrift? Op deze vragen is nog geen stellig antwoord te geven, want eerst moet definitief worden vastgesteld hoe het zit met de handschriftelijke overlevering van de Rijmkroniek en moet de vraag worden opgelost of de kroniek kort na de voltooiing is bewerkt, en zo ja door wie. Wel moet er nu al op worden gewezen dat de tijdgenoot en dichter Lodewijk van Velthem wist mee te delen dat graaf Floris zich zou hebben vergrepen aan de vrouw van een van zijn baronnen. De Zuidnederlander Lodewijk van Velthem, die ook over de gang van zaken bij de moord wonderlijk precies blijkt te zijn ingelicht, moet als een belangrijk getuige worden beschouwd: hij moet zijn gegevens van zeer betrouwbare zijde hebben gekregen, welhaast van een ooggetuige; misschien van iemand uit het komplot die, zoals Amstel en Woerden, aan de volkswoede hebben weten te ontsnappen? Ik zou op nog iets anders willen wijzen. Tijdens de aan de moord onmiddellijk voorafgaande gebeurtenissen én tijdens de moord zelf is het juist de in de geschiedenis van Floris V geen rol spelende en vrij onbekende Gerard van Velsen die fel optreedt. Zo fel, dat men de stellige indruk krijgt uit het verhaal dat hij de graaf wel bijzonder heeft gehaat, of liever: persóónlijk heeft gehaat. De wijze waarop hij op 23 juni de graaf bedreigde en dan tenslotte op 27 juni met een volstrekt overbodige hoeveelheid zwaardslagen vermoordde geeft wel te denken.

De tegenstrijdigheid van het Stoke-handschrift A - de tekst van de Rijmkroniek geeft geen motief op voor Gerard van Velsens handelwijze en de 'bijlage' maakt zijn optreden heel begrijpelijk - kan worden opgelost door te veronderstellen dat de schrijver of de bewerker van de kroniek Floris V heeft willen afschilderen als volstrekt schuldeloos slachtoffer en zijn beeld niet heeft willen ontsieren met het bericht over afkeurenswaardige daden. De Rijmkroniek is niet boven alle verdenking verheven op dit punt. We moeten er mijns inziens van uitgaan dat Gerard van Velsen een sterk persoonlijk motief gehad heeft; er is dan weinig gegronde reden om aan de mededelingen uit de bijlage te twijfelen. Natuurlijk ware het ons liever geweest wanneer de Rijmkroniek de zaak niet had verdoezeld; hoeveel eleganter en met hoeveel meer waarheidsliefde zou een paar generaties later de Henegouwse kroniekschrijver Jehan le Bel een dergelijke kwestie oplossen: hij vereerde de Engelse koning Eduard III, maar hij aarzelde niet zijn held in zeer scherpe bewoordingen te kapittelen, omdat deze de gravin van Salisbury had onteerd. Maar het heeft weinig zin te filosoferen over de vraag hoeveel beter de Rijmkroniek had kunnen

zijn geweest, indien . . . We moeten het er uiteindelijk mee doen. Het ontvoeringskomplot was dus in januari, uiterlijk in februari, gesmeed en had de instemming van de Engelse koning en andere hoge heren verworven. Aannemende dat Gerard van Velsen, eenmaal gegrepen, in zijn bekentenis schromelijk heeft overdreven, mogen we toch wel veronderstellen dat de samenzwering niet volledig geheim is gebleven. Zou iets ervan tot het aanstaande slachtoffer zijn doorgedrongen? We krijgen uit de overgeleverde bronnen niet die indruk, hoe vreemd het ook klinken moge, vooral als we bedenken dat de beraamde plannen pas in de tweede helft van juni ten uitvoer zouden worden gebracht.

Toch heeft Floris V wel moeten merken dat er een zekere oppositie groeide, of misschien is het beter te zeggen dat het aantal tegenstanders toenam en dat zij hem ook meer openlijk durfden trotseren. De eerste ons bekende uiting van verzet vond plaats op 1 februari 1296. Op die datum verklaarde heer Jan van Heusden door middel van een oorkonde dat hij, al had hij tengevolge van een ernstige en duidelijke nood zijn stad Heusden aan graaf Floris opgedragen om die van hem weer in leen terug te ontvangen, zijn stad en land van Heusden als van ouds weer in leen ging houden van de graaf van Kleef. Weliswaar kunnen we uit de oorkonde van 31 mei 1290, waarin de leenverhouding tot Floris V door Jan van Heusden werd erkend, niet opmaken welke nood Jan gedwongen had, hij heeft dat blijkbaar zo gevoeld - of moest jegens Kleef tenminste doen alsof - en annuleerde dus het zes jaar geleden gesloten contract. Hoe Floris V hierop heeft gereageerd weten we niet maar voor ons is het duidelijk dat Jan van Heusden bezig was enigszins kleur te bekennen. Hierbij moeten we allicht bedenken dat Floris V in februari 1296 niet wist wat wij nu wel weten: dat Jan van Heusden deel uitmaakte van een tegen de graaf gerichte samenzwering.

In mei kreeg Floris V een volgende waarschuwing. Op de vierde van die maand ontving de graaf het volgende document: „Enen groten here, enen edelen man haren Florense grave van Hollant, ende van Zelant, ende here van Vrieslant. Ic Jan van Cuyck, ombiede u minen dienst. Ic sende an u heren Heinric, minen capellaen, ende ghelovet hem der worde, die hi u segghen zal van minen wegen. In oerkonde der lettere beseghelt mit minen zegel, int jaer ons Heeren MCCXCVI des vrijdaechs naer ons Heeren opvaert”. Met andere woorden, Jan van Cuyck zegde de graaf de dienst op, of zei hem de trouw op en door middel van deze formele en plechtige ‘diffidatio’ verklaarde hij hem feitelijk de oorlog. Stoke laat ons genieten van het toneeltje dat dit ceremonieel ten hove heeft opgeleverd. De kapelaan schrok nogal toen hij merkte wat er stond in de brief die hij aan de graaf had overhandigd en vreesde niet heelhuids weer naar huis te zullen kun-

19. Plattegrond van de hoofdverdieping van het Muiderslot.

nen terugkeren. De graaf stelde hem echter gerust en liet hem zelfs om hem te beschermen onder geleide zijn landen uitgaan. Floris was nogal verbaasd over de inhoud van de brief:

... Nu, wat sal ic eten?
De here van Kuuc ontseghet mi
bi desen pape. Wat meent hi:
Sal hi mi uten lande driven? (Stoke, IV, 1266—1269)

Met dit grapje toonde Floris dat hij allerminst onder de indruk was gekomen. Onze dichter - die de afloop kent - doet er erg meewarig over; het

... sceen of hierre niet om gave,
dat hi aldus was ontseghet, ...

En, gaat Stoke dan verder, de graaf kon zich eenvoudig niet indenken dat hem in zijn landen iets zou overkomen omdat hij meende dat zijn volk van hoog tot laag hem trouw was. Daarmee stelt de Rijmkroniek Floris V voor als een veel te naïef man; van een dergelijke naïveteit hebben we tot dusver weinig echte sporen kunnen ontdekken en ik kan aan deze ontboezeming dan ook geen geloof hechten.

Op 23 juni 1296 bevond Floris zich met zijn gevolg te Utrecht waar hij 's morgens met heren uit het Sticht onderhandelde over hun onderlinge ruzies en poogde een toestand van vrede te bewerkstelligen. Tussen de middag verenigde hij alle betrokkenen aan een maaltijd, waaraan ook Amstel en Woerden, die na hun verzoening met de graaf het recht hadden verkregen bij hem aan tafel te zitten, aanzaten. Na het eten deed de graaf een dutje. Hiervan maakten de samenzweerders gebruik om zich buiten de stad gewapend op te stellen opdat zij de graaf in een hinderlaag zouden kunnen laten lopen. Gijsbrecht van Amstel verlaagde zich door de wel zeer verraderlijke opdracht te aanvaarden de graaf naar buiten te lokken. Hij ging hem wekken en herinnerde hem eraan dat er een afspraak was gemaakt voor het beoefenen van het 'vederspel', de valkenjacht; Floris had, eenmaal wakker, niet veel aansporing nodig, kleepte zich aan en dronk nog een glas met Gijsbrecht. Toen reden beiden de stad uit, terwijl het gevolg van de graaf, door diens haast verrast, later zou na-komen.

Buiten de stad stonden de toekomstige moordenaars. Herman van Woerden reed op de graaf toe en greep de teugels van het paard van Floris zeggende:

Uwe hoghe spronghe zijn ghedaen,

..... Ghi moet bliven
onse ghevanghen ...

De graaf dacht eerst nog even aan een grap, maar toen men hem ook zijn jachtvogel afnam begon de ernst van de toestand tot hem door te dringen. Hij wilde zijn zwaard trekken maar Gerard van Velsen trok onmiddellijk het zijne en dreigde hem de schedel „tote in den tanden” te zullen kloven. Daarop gaf de graaf zich over en werd hij naar het kasteel van Muiden, zijn eigen slot, gevangelijk weggevoerd. Het bericht verspreidde zich snel over 's graven landen en wekte natuurlijk allerlei reacties. Wolfert van Borselen repte zich naar Zeeland; hij verklaarde aan de diep bedroefde bevolking van Dordrecht dat hij een Vlaamse inval vreesde en de verdediging moest gaan organiseren. Niet alleen de Dordtse onderdanen waren ontsteld over de gevangenneming van hun vorst, in alle lagen van de bevolking heersten verdriet en woede wegens die gebeurtenis. Heel nadrukkelijk wordt vermeld dat ook de Kennemers, de West-Friezen en de Waterlanders in beroering kwamen en hun graaf, tegen wie zij zich ruim twintig jaar eerder nog zo fel hadden verzet, wilden gaan bevrijden. Dergelijke geluiden horen we merkwaardigerwijze niet van de kant van de autoriteiten, al kan dat er aan liggen dat de gebeurtenissen zich bijzonder snel hebben afgespeeld. Want ook de bevolkingsgroepen omtrent wier voornemen de graaf te hulp te snellen we wel iets horen, kwamen net te laat op de plaats des onheils aan. De enige officiële handeling waarvan wij horen gewagen is een typisch ‘ambtelijke’ geweest en dat was er vermoedelijk ook wel de oorzaak van dat de klerk Melis Stoke er melding van heeft gemaakt. Toen bekend was geworden dat de graaf gevangen was genomen heeft Filips van Wasse-naar, het belangrijkste lid van de Raad van de graaf, in de bijeenkomst van de raad het zegelstempel van de graaf kapotgeslagen. Dat lijkt ons modernen misschien niet het meest voor de hand liggende antwoord op het ongeluk dat de graaf getroffen had, maar in de middeleeuwse verhoudingen was het zegelstempel waardoor de documenten pas hun rechtsgeldigheid kregen zó belangrijk, dat men ieder risico dat het instrument in verkeerde handen zou komen wilde vermijden. In de onzekerheid die er na de arrestatie van Floris alom heerste, omdat men niet goed wist en ook niet weten kon wie er voor en wie er tegen de graaf ageerden, was het het verstandigst om het zegelstempel te vernietigen, en wel onder getuigen.

Op 27 juni konden 's graven vijanden met hun gevangene het kasteel van Muiden nog verlaten; het slot was toen nog niet belegerd en de bevrijders waren nog niet in de buurt, al naderden zij wel. Maar erg ver kwam het gezelschap toch niet, want nauwelijks gevorderd tot Muiderberg stieten zij op een groep Gooilanders uit Naarden die op

de vraag van Gerard van Velsen wat ze begeerden antwoordden: We willen precies datgene wat jullie daar bij je hebt. Velsen haastte zich terug naar zijn medeplichtigen die de graaf, gebonden op zijn paard met een handschoen in zijn mond om hem het roepen te beletten, met zich voerden.

Op dat ogenblik veranderde de ontvoering in een moord. Gerard van Velsen trok zijn zwaard, Floris trachtte met zijn aan elkaar gebonden handen en met opgetrokken knieën zich zoveel mogelijk te beschermen, hij poogde nog zijn paard over een vaart te laten springen maar dat mislukte jammerlijk. Paard en gevangene vielen in de sloot en Gerard van Velsen hakte op hem in, daarbij door de anderen geholpen:

Si gaven hem ten selven stonden
so diepe ende so vele wonden,
dat hi daer den gheest opgaf . . . (Stoke, V, 69—71)

Het is in onze dagen, door het terugvinden van Floris' skelet in een door een opgraving gevonden abdijkerk van Rijnsburg, mogelijk geworden de moord enigszins te reconstrueren op grond van de beschadigingen die aan het beenderstelsel nog te constateren zijn. Uit dat onderzoek is wel gebleken dat het overigens gedetailleerde verhaal van Stoke op enkele punten niet klopt en dat zijn Brabantse tijdgenoot Lodewijk van Velthem beter op de hoogte was: zo zegt Stoke dat de benen van de graaf onder het paard door aan elkaar gebonden waren. Velthem zegt daarover niets en bepaalde beschadigingen van het skelet kunnen slechts zijn veroorzaakt wanneer de graaf zoals gezegd zijn benen heeft kunnen optrekken om zijn buik te beschermen, een natuurlijke reflexbeweging. De bewoners van Naarden zagen het uit de verte gebeuren, snelden toe, maar vonden Floris V dood. Er is althans geen doorslaggevende reden om geloof te hechten aan de later opduikende verhalen waarin te lezen is dat de graaf nog iets zou hebben gesproken tot de Gooilanders of althans in hun armen de laatste adem zou hebben uitgeblazen. Men nam de graaf op en voerde zijn stoffelijk overschot naar Alkmaar. Voorlopig moesten de boeren zich er mee vergenoegen dat zij hun woede konden koelen op een arme schildknaap van Gerard van Velsen: diens paard was, omdat Gerard tijdens de moord was afgestegen, weggelopen en de knaap had zijn heer het zijne gegeven. Hij werd geradbraakt. Van de moordenaars ontkwamen allen, waarschijnlijk met uitzondering van Gerard van Velsen, al zegt Stoke over zijn einde niets. Iets latere berichten melden dat hij overhaast was gevlucht naar zijn kasteel Kronenburg en dat hij daar spoedig werd ingesloten door de saamgestroomde bevolking. Na een beleg, waarbij nog werd gepoogd hem te redden,

20. De terechtstelling van de moordenaars van Floris V volgens de eerste druk van de *Divisiechroniek* (Leiden 1517) fol. 184.

kwam hij in handen van zijn felle belagers, die hem radbraakten. Dat hij aan zijn eind zou zijn gekomen doordat hij door de straten van

Leiden zou zijn voortgerold in een met spijkers bekleed vat, is een latere legende, die in de bekende feiten geen enkele steun vindt. Ik wil dit relaas beëindigen met de vermelding van twee brieven die in deze dagen van de moord werden geschreven. In de eerste, gedateerd 26 juni 1296, klaagde de Engelse koning er tegenover de Roomskoning over dat Floris V zich jegens hem ondankbaar had betoond en onbetrouwbaar. Hij achtte het nog mogelijk dat Floris zou hertrouwen - Beatrijs van Dampierre was net een paar maanden tevoren gestorven (23 maart) - of op andere wijze dingen zou doen die zijn zoon Jan, „die bij ons leeft en die wij van jongs af hebben opgevoed” zouden kunnen benadelen. Wat een zorgzame voogd! Alweer blijkt hoeveel er de Engelse koning aan gelegen was om zijn invloed in Holland te behouden. Het is, gezien de datum van de brief en gezien het feit dat de Engelse koning van het begin af aan in het complot heeft gezeten, meer dan waarschijnlijk dat de bedoeling van de brief was de Roomskoning tegen Floris in te nemen opdat hij de ophanden zijnde ontvoering zou billijken.

Op 29 juni schreven enkele leden van de graaflijke raad een brief aan dezelfde Eduard I van Engeland. Zij deelden hem mede dat op de 27ste graaf Floris door zijn onderdanen op wrede en meelijwekkende wijze was vermoord. Hij was, zeggen deze heren, op een manier die in de brief die de abt van Egmond bij zich had nader werd beschreven, aan vele wonden gestorven. Zij smeekten de koning „met tranen in de ogen” of hij Floris' zoon Jan zonder verwijl naar de lage landen wilde sturen. Of de Engelse koning net zo bedroefd zal zijn geweest als zijn correspondenten . . . ?

21. *Veil Rentier*, fol. 18v.

Inhoud

Woord vooraf	5
De toestand in 1256	6
Floris en zijn familie	9
Traditionele uitgangspunten	19
De regentschappen	23
De Henegouwse familie	35
Huwelijk en gezin	45
De Friezen	48
Penetratie in het Sticht	60
Stichtenaren onder Hollands bewind	69
Floris' trouw aan Engeland	72
De breuk met Engeland	77
Floris' Franse bondgenootschap	90
De moord op 27 juni 1296	94
Het beeld van Floris V in later tijd	103
Stamboom van het Hollandse Huis	116
Jaartallenlijst	117
Literatuur	119
Toelichting bij de foto's	120
Register	123